

СЕМАНТИКА ІНТЕНСИВНОСТІ ЯК РІЗНОВИД КІЛЬКІСНОГО ЗНАЧЕННЯ

Вивчення інтенсивності передбачає необхідність розмежування її з суміжними категоріями й встановлення відношення до категорій суб'єктивного й об'єктивного. У статті інтенсивність розглянуто як кількісну зміну ознаки, що виявляється на фонетичному, морфологічному, лексичному та синтаксичному рівнях. Простежено особливості такого вияву в українській і російській мовах, а також залежність семантики інтенсивності від комунікативної ситуації. Описано випадки імпліцитного та експліцитного вираження інтенсивності, варіативність використання термінів інтенсив, інтенсифікат, інтенсифікатор різними вченими.

Ключові слова: семантика, інтенсивність, інтенсифікатор, інтенсифікат, інтенсив, кількісність, позиція мовця.

Головань Э. А. Семантика интенсивности как разновидность количественного значения. Изучение интенсивности предполагает необходимость разграничения ее со смежными категориями и установление отношения к категориям субъективного и объективного. В статье интенсивность рассматривается как количественное изменение признака, проявляющееся на фонетическом, морфологическом, лексическом и синтаксическом уровнях. Прослеживаются особенности такого проявления в украинском и русском языках, зависимость семантики интенсивности от коммуникативной ситуации. Описаны случаи имплицитного и эксплицитного выражения интенсивности, вариативность использования терминов интенсив, интенсификат, интенсификатор разными учеными.

Ключевые слова: семантика, интенсивность, интенсификатор, интенсификат, интенсив, количественность, позиция говорящего.

Golovan E. O. Semantics of intensity as a variety of quantitative meaning. The intensity analysis deals with revealing its distribution of related categories and its relations to categories of subject and object. The intensity is described as a distinctive quantitative change. It takes place in phonetic, morphological, lexical and syntactic language levels. The paper is devoted to the analysis of intensity meaning revealing in the Ukrainian and Russian languages. Special features of intensity meaning and its dependence on communicative situation are pointed. An implicit and explicit intensity expression is described. Differences between the meaning of such terms as an intensive, intensificate, intensificator in the linguistic research are illustrated.

Keywords: semantics, intensity, intensificator, intensificate, intensive, quantity, speaker's attitude.

Лінгвісти відзначають зв'язок категорії кількості з категоріями кратності, тривалості, компаративності, зокрема інтенсивності. На сьогодні в мовознавстві не існує однозначної інтерпретації поняття інтенсивності. І. Бодуен де Куртене [2: 313] визначив її як вираження кількості (ступеня) ознаки, зазначивши, що якщо в математичному, точному мисленні розрізняють, з одного боку, кількість числу й кількість розмірів у просторі та часі, з іншого боку – різні ступені енергізації, інтенсивності, напруження, то в мовному мисленні наявні різноманітні відношення, які нагадують ступені енергізації у фізико-хімічному й фізіологічному світі [2: 319]. Сучасне розуміння категорії інтенсивності спирається на дослідження Ш. Баллі, який зазначав, що під терміном інтенсивність варто розуміти всі відмінності, які

зводяться до категорій кількості, величини, цінності, сили і т. п., незалежно від того, йдеться про конкретні уявлення або абстрактні ідеї [1: 202]. За І.І. Туранським, інтенсивність — кількісна міра оцінки якості, міра експлікативності, емоційності, оцінності, градуальності [8: 7]. Дослідник розмежує поняття «інтенсифікатор» — засіб творення неординарного ступеня інтенсивності (лексеми-інтенсифікатори, афікси-інтенсифікатори, тони-інтенсифікатори), та «інтенсив» — найменування результату, мовна маніфестація, що сприймається як неординарний за ступенем інтенсивності, яку ми спостерігаємо, вводючи до висловлення інтенсифікатор [8: 29]. Так, розтягнуте й акцентоване *и-и-и* — інтенсифікатор, а сам вислів *Вели-и-и-и плани!* — інтенсив. І.М. Смирнов [7: 111] «інтенсивом» називає високий ступінь інтенсивності ознаки в об'єкті, що відзначається без порівняння з іншими об'єктами, наприклад: укр. *надсекретно, ультрареакційний, давним-давно*, рос. *вот удружил так удружил, хожено-перехожено*.

Мета статті — розглянути засоби реалізації семантики інтенсивності на різних мовних рівнях, виявити їх зв'язок із позицією мовця при найменуванні.

У сфері фонетики засобом інтенсифікації постає емоційний наголос, що виражає додаткові відтінки значення, емоції, пов'язаний з особливим смисловим підкресленням слів. На морфологічному рівні — це префікси, напр.: *архі-*, *ультра-*, *екстра-*, *мега-*, *пре-*, *супер-*; *недо-*, *мало-* та ін., суфікси: *-енн(ий)* / *-анн(ий)*. Цікавим явищем в українській та російській мовах є співіснування інтенсивного та демінутивного значення в суфіксах. Значення інтенсивності разом із пестливістю в прислівниках реалізують суфікси *-еньк-*, *-есеньк-* / *-ісіньк-*, напр.: *багатенько* 'досить багато', *частесенько* / *частісінько* 'дуже часто', рос. *-оньк-* / *еньк-*: *частенько* розм. 'досить часто', *-охоньк-* / *-ёхоньк-* *-ешеньк-*: *частёхонько* 'дуже часто', *чистёхонек* 'дуже чистий'.

Серед лексичних засобів інтенсифікації С.Є. Родіонова [5: 159–160] розрізняє інтенсифікатори — експліцитні засоби посилення (дуже, жадливо, неймовірно) та інтенсифікати — слова, які імпліцитно містять у своєму значенні сему інтенсивності (тріумф 'великий успіх', *чудовий* 'дуже хороший', *безцінний* 'дуже дорогий', *ненавидіти* 'дуже не любити'). При цьому дослідниця говорить про те, що чітку межу між інтенсифікаторами та інтенсифікатоми встановити важко: чимало слів, які мають імпліцитну сему 'дуже', можуть експліцитно посилювати інші слова. Відзначаючи суб'єктивний характер та експресивність категорії інтенсивності, лінгвісти говорять про необхідність розгляду її у взаємодії з іншими суб'єктивними категоріями — оцінки, емоційності та образності, експресивності. За С.Є. Родіоною [5: 161], у багатьох випадках саме образність, що ґрунтується на порівнянні (стертому або явному), інтенсифікує ознаку й разом із цим посиленням створює ефект експресивності.

Інтенсивність може мати імпліцитне та експліцитне вираження [7: 112]. Імпліцитно виражають інтенсивність переносні значення іменників типу: *верх*, *предел*, *зенит*, *апогей*, *потолок*; метафорично вжиті іменники типу: рос. *царь*, *царица*, *королева*; прикметники: рос. *крайний* (крайня нужда),

чрезвычайный (чрезвычайное волнение), *невероятный* (невероятные усилия), *рекордный* (урожай), *выдающийся* (успех) і чимало аналогічних. Подібні до них за значенням вжиті метафорично «сталонні» прикметники, тобто прикметники, що мають значення вияву ознаки такою ж великою мірою, яка характерна для об'єктів, що позначають іменником, від якого утворено прикметник, наприклад, рос. *хирургическая чистота, математическая / ювелирная точность, астрономические числа, ледяная вода, драконовские меры* і т. п. Сюди ж належать прикметники з посилювальним значенням, які характеризуються досить вузькою сполучуваністю, наприклад: *последний* (негодяй, последнее дело), *набитый* (дурак), *круглый* (невежда, дурак). Дещо інший відтінок прикметник *круглый* має в сполученнях рос. *круглый сирота* та *круглый отличник* (пор. еквіваленти укр. *повний сирота, повний відмінник*), *законченный* (мастер, художник, але також мерзавец, подлец), *отъявленный* (мерзавец, негодяй, сплетник), *чистый* (случайність, вздор, безумие) та аналогічні. У цій функції використовують також атрибутивні сполучення на зразок рос. *большой руки* (негодяй, подлец), *чистой воды* (идеалист чистой воды); конструкції типу *не-разлей-вода, пальчики оближешь*; прислівники: *мертвецки, вдрызг* і прислівникові звороти: *без задних ног, изо всех сил; благим матом, в пух и прах*.

О.П. Єрмакова [3] зазначає, що перехід якісних значень прикметників і прислівників у кількісні може відбуватися як метафоризація на основі конотації – рос. *ангельски чиста, зверски голоден, адски жарко, чудовищно велик; негасимая любовь, неизлечимая глупость, неотразимое обаяние*. Прикметники можуть бути квантифікаторами вже в прямих значеннях, що дослідниця пояснює наявністю прихованого в них образного значення (елемента «неначе»). Вони позначають ознаку, що не стосується буквально жодного об'єкта позамовної дійсності, напр.: рос. *нескончаемый* ('дуже довгий' – буквально нескінченних явищ не буває), *неисчерпаемый, неистощимый*, також *невообразимый, невыносимый, невыразимый, неопиcуемый, немислимый, неподражаемый, необъяснимый* тощо. За О.П. Єрмаковою, усі наведені вище прикметники імпліцитно містять компонент, який постає причиною того, що позначено прикметниками, і називає наслідок: *неизлечимый* імпліцитно 'дуже хворий', *необозримый* – 'дуже великий' або 'дуже широкий', *неукротимый* – 'дуже агресивний'. Звідси, як наслідок, більший ступінь тієї ознаки, до якої додається відповідний прикметник або прислівник, це вже «відкрито» виявляється в сполученнях: рос. *необозримо широкая степь, необозримая широта степи* тощо. Для багатьох інтенсифікаторів дослідниця називає характерним перехід якості в кількість на основі причиново-наслідкових відношень, а генетичний зв'язок із причиново-наслідковими відношеннями розглядає як ще одну їх особливість. Учена погоджується з тезою О.М. Вольф, що в деяких випадках саме оцінка породжує інтенсифікацію. Як і оцінка, позначення кількості має суб'єктивний характер, усе встановлюється з погляду суб'єкта. Виділимо й так звані «антропологічні індикатори», що позначають певну норму, через невідповідність якій реалізується інтенсивність: фізична дія: укр. *нечуваний, небачений*, рос. *неслыxанный*,

невиданий; ментальна дія: укр. *незлічимий*, рос. *невообразимый*; вербальна дія: укр. *невимовний*, рос. *несказанный*; внутрішній стан людини: укр. *лютий*, *скажений*, рос. *дикий* (ужас), *страшный* (холод).

На синтаксичному рівні прикладами вираження інтенсивності постають оцінні вислови зі словами *який*, *як*; *такий*, *так* (*Яка дівчина!*; *Ти так чекала на весну*), конструкції з прийменником до: *до нестями*, *до безтями*, *до непритомності*, *до безпам'яті*, а також генітивно-квалітативні речення типу: *Народу!*; *Квітів!* та ін. Аналізуючи окличні речення типу: рос. *Какой день!* Є.М. Сидоренко [6: 108] зауважує, що вони вимовляються з конверсивною інтонацією, сутність якої полягає в тому, що вона змінює значення слова або речення, часто – на протилежне. На думку Б.П. Ардентова, у реченнях зазначеного типу слово *какой* конвертується – його зміст набуває якісного відтінку, наближаючи займенник за значенням до якісного прикметника; із інтонацією захоплення *какой* набуває значення ‘надзвичайний’, вимовлене ж зі зневажливою, іронічною інтонацією, отримує значення «поганий, негожий» (цит. за [6: 108]). За М.М. Копиленком, за відповідного інтонаційного оформлення займенниковий числівник *скільки* (рос. *сколько раз, сколько; столько, столько раз, столько*) не позначає неозначену кількість одиниць, а тільки вказує на неї: *Столько десятилетий им везло, каждый раз перед ними уходила вода из Сиваша, неужели попустит Бог и теперь?* (Солженецин) [4: 89]. У таких випадках, зазначає вчений, неозначено велика кількість виражається за допомогою повного чи різною мірою згорненого порівняння.

Припускаємо, що оцінку ситуації уможливіло позиція спостерігача (мисленнєве дистанціювання об'єкта повідомлення), що зумовлює реалізацію значення міри ознаки: укр. *яка робота!*, рос. *какой праздник!* (Тоді як в питальних реченнях суб'єктивного дистанціювання не передбачається: укр. *яка робота?*, рос. *какой праздник?*).

Перспективою подальшого вивчення є встановлення зв'язку між семантикою слів та спроможністю реалізувати значення інтенсивності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Французская стилистика / Ш. Балли. / Под ред. Е.Г. Эткінда. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1961. – 394 с. 2. Боуэн де Куртене И. Количественность в языковом мышлении / И. Боуэн де Куртене // Избранные труды по общему языкознанию [в 2 т.]. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – Т. 2. – С. 312–318. 3. Ермакова О.П. Переход качества в количество (о природе интенсификаторов) // Логический анализ языка. Квантификативный аспект языка / Отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М. : Индрик, 2005. – С. 272–279. 4. Копыленко М.М. Средства выражения количества в русском языке [Текст] / М.М. Копыленко. – Алма-Ата : Евразия, 1993. – 184 с. 5. Родионова С. Е. Семантика интенсивности и ее выражение в современном русском языке / С. Е. Родионова // Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко. – СПб. : Наука, 2005. – С. 150–168. 6. Сидоренко Е. Н. Очерки по теории местоимений современного русского языка : монография / Е. Н. Сидоренко. – Киев-Одесса : Лыбидь, 1990. – 147 с. 7. Смирнов И. Н. Семантика качественности и временная локализованность / И. Н. Смирнов // Теория функциональной грамматики : Качественность. Количественность // [отв. ред. А. В. Бондарко]. – СПб. : Наука, 1996. – С. 93–107. 8. Туранский И. И. Семантическая категория интенсивности в английском языке : Монография / И. И. Туранский. – М. : Высш. шк., 1990. – 173 с.